

Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema

AUŠRA MALINAUSKAITĖ

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

El. paštas: ausra.malinauskaite@vplc.lt

ROKAS USCILA

Mykolo Romerio universitetas, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

El. paštas: ruscila@yahoo.com

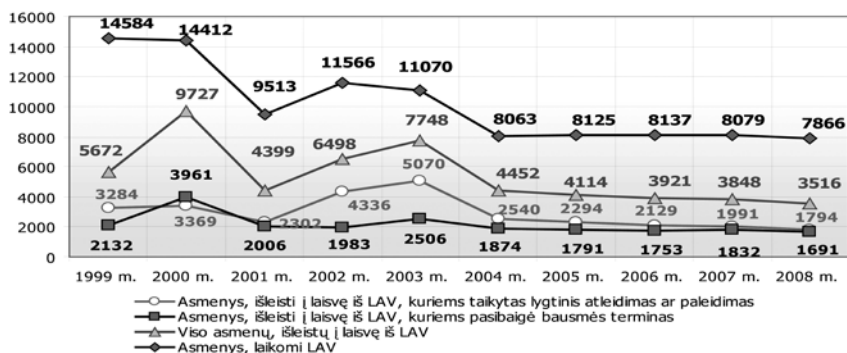
Nuteistieji ir iš laisvės atėmimo vietų grįžusieji asmenys Lietuvos Respublikos 2004–2006 m. nacionaliniame kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veikslių plane priskiriami vienai pažeidžiamiausių asmenų grupei, kitaip dar vadinamai socialinės atskirties grupe. Šiame straipsnyje socialinės integracijos ir socialinės atskirties ryšys nagrinėjamas šiais aspektais: 1) socialinės integracijos ir socialinės atskirties procesus siekiama apibūdinti teoriniu požiūriu; 2) paliečiamos iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problemos bei vykstantys procesai.

Straipsnio tikslas – aptarti iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės atskirties mažinimo ir socialinės integracijos spragas. Straipsnyje remiamasi mokslinės literatūros ir dokumentų analize bei praktinę padėtį Lietuvoje iliustruojančio tyrimo „Alytaus ir Klaipėdos savivaldybėse veikiančių ir socialines bei sveikatos paslaugas išėjusiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims teikiančių institucijų analizė“¹ duomenimis.

Raktažodžiai: socialinė atskirtis, socialinė integracija, iš laisvės atėmimo vietų grįžę asmenys

ĮVADAS

Vertinant iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinę integraciją būtina pateikti statistinius duomenis apie šios grupės asmenų skaičių.

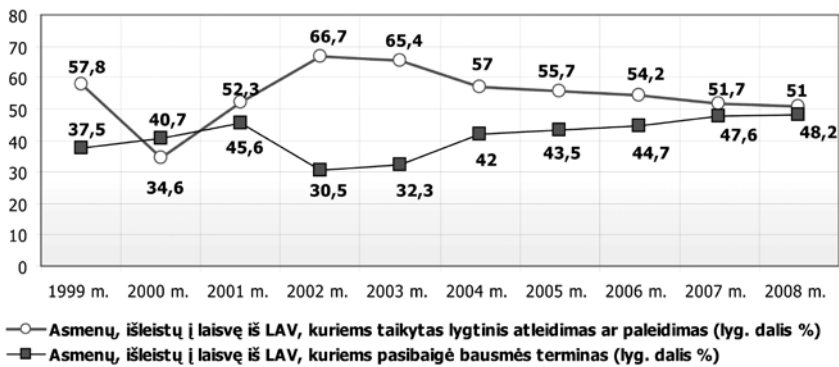


1 pav. Iš laisvės atėmimo įstaigų išleistų asmenų skaičius 1999–2008 m. (absol. skaič.)

¹ Dvi savivaldybės – Alytaus ir Klaipėdos – buvo pasirinktos todėl, kad Klaipėdoje yra labiausiai išplitęs ŽIV Lietuvoje, Alytuje veikia pataisos įstaiga, kurioje buvo ŽIV protrūkis. Abi savivaldybės dalyvauja UNODC projekte „ŽIV / AIDS prevencija tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų ir laisvės atėmimo vietose Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje“ (toliau – UNODC projektas), o jų atstovai yra įtraukti į UNODC projekto komitetą.

Statistinių duomenų analizė rodo, jog asmenų, išleistų iš įkalinimo įstaigų, skaičius nuo 2004 m. sąlyginai tolygiai mažėjo nuo 4452 iki 3516 asmenų. Toks mažėjimas sietinas su bendromis įkalinimų asmenų skaičiaus mažėjimo ir registruoto nusikalstamumo mažėjimo tendencijomis Lietuvoje (per atitinkamą laikotarpį). 2003 m. stebimas didelis „lūžis“ paaiškinamas baudžiamųjų įstatymų (baudžiamojo kodekso) pakeitimu, kurie įtvirtino daugiau švelnesnių baudžiamosios atsakomybės bei kitų poveikio priemonių laisvės atėmimo vietose bausmę atliekantiems asmenims.

2004–2008 m. iš laisvės atėmimo vietų paleistų asmenų metinis vidurkis – 4 000 asmenų. Šis skaičius gali būti orientacinis modeliuojant socialines bei sveikatos priežiūros paslaugas ir orientuojantis į šių asmenų socialinę integraciją. Tačiau tai optimistinis metinis rodiklis, tad būtina atsižvelgti į šių asmenų „kaupiamąjį“ aspektą, mat jų integravimas, paslaugų teikimas, stebėseną bei kontrolę trunka ilgiau nei vienerius metus.

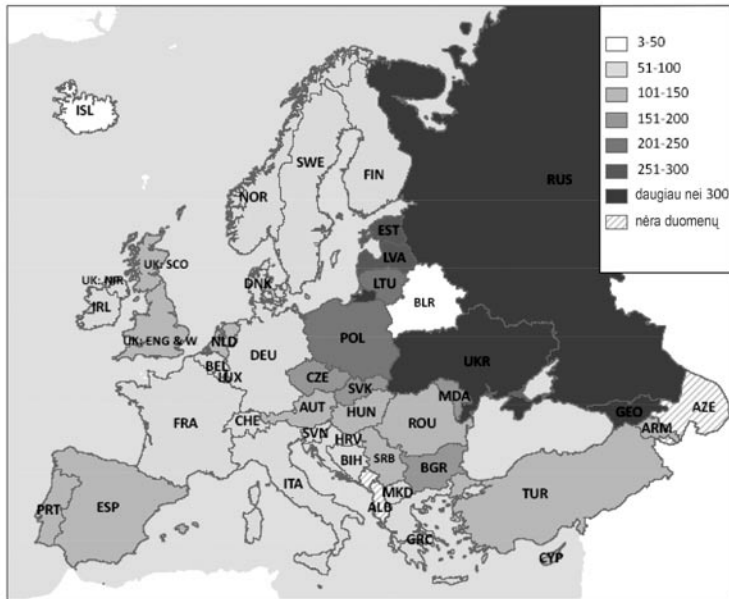


2 pav. Asmenų, išleistų į laisvę pasibaigus bausmės terminui ir lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo įstaigų, skaičius 1999–2008 m. (%)

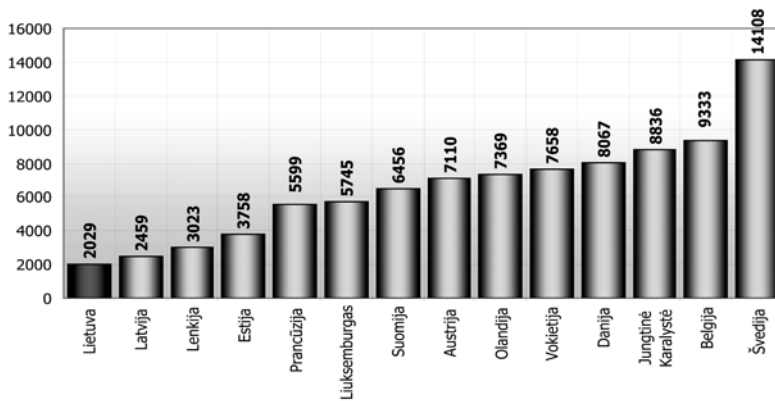
Tolesnė statistinių duomenų analizė rodo, kad lygtinai paleidžiamų asmenų skaičius nuo 2002 m. mažėja, tuo tarpu didėja procentinė dalis asmenų, atlikusių visą bausmę. Ši asmenų kategorija iš esmės nepatenka į pataisos inspekcijų akiratį, tad galima daryti prielaidą, kad didesnis darbo krūvis tenka savivaldos institucijoms, viešosioms įstaigoms, kurios teikia paslaugas būtent šiems asmenims. Vadinas, atsakomybė už socialinę integraciją iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų turi būti paskirstyta savivaldos institucijoms.

Kitas svarbus aspektas, nagrinėjant asmenų, išėjusių iš laisvės atėmimo vietų, integraciją, – penitencinių įstaigų „apkrovimas“, išskirtinai represinis teisės saugos sistemos pobūdis Lietuvoje.

Eurostato statistiniai duomenys rodo, kad daugiausia įkalinimų asmenų Europos Sąjungoje (ES) yra: Estijoje – 327, Latvijoje – 313, Lietuvoje – 233 ir Lenkijoje – 216 asmenų, tenkančių 100 000 gyventojų. Tuo tarpu mažiausiai įkalinimų yra: Suomijoje – 73, Švedijoje – 78, Danijoje – 76, Belgijoje – 89 asmenų, tenkančių 100 000 gyventojų.



3 pav. Įkalintų asmenų skaičius 100 000 gyventojų (2007 m.)²



4 pav. Bendras nusikalstamų veikų skaičius 100 000 gyventojų (2007 m.)³

Ir nors deklaruojama, kad Lietuvoje užregistruotas nusikalstamumas yra vienas mažiausių tarp ES šalių, tačiau realybėje nusikalstamų veikų registravimo sistema yra paremta tam tikrais selekcijos „mechanizmais“, o pats užregistruotas nusikalstamumas susietas su įkalintų asmenų skaičiumi.

² Aebi 2007: 37.

³ Eurostat statistiniai duomenys apie registruotą nusikalstamumą. Prieiga per internetą: http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=crim_pris&lang=en

Lietuvoje 100 000 gyventojų tenka vos 2 029 veikos (2007 m.), tačiau įkalintų asmenų turime tris kartus daugiau negu Švedijoje, kurioje užregistruotas 7 kartus didesnis nusikalstamumas negu Lietuvoje. Šis pavyzdys rodo, kad Švedijos ir kitų Skandinavijos šalių teisėsauga orientuota į paslaugų teikimą, o ne į represinių prievartinių funkcijų vykdymą, ši sistema orientuota į pragmatišką visuomenę. Nusikalstamų veikų registracija, jų tyrimas ir kt. atliekamas visų pirma siekiant patenkinti nukentėjusių asmenų, taip pat bendruomenės interesus. Tai rodo teisėsaugos ir jų socialinių partnerių gebėjimą taikyti naujoviškas aukos ir nusikaltusio asmens konflikto sprendimo procedūras (atkuriamojo teisingumo), kurios ne tik mažina teisėsaugos kaštus, bet ir padeda įtraukti nusikaltusius asmenis į aktyvų ir pozityvų visuomenės gyvenimą jų neizoliuojant.

SOCIALINĖS INTEGRACIJOS PRIELAIIDOS

Europos Sąjungos kontekste socialinė integracija pirmiausia siejama su bendrosios rinkos veikla, taigi ir su socialinės atskirties⁴ mažinimu. Straipsnio autoriai mano, jog iš laisvės atėmimo vietos grįžusių asmenų įtraukimas į socialinę struktūrą (sveikatos, socialinę, darbinę, šeimos, kultūros ir pan.) padeda palaikyti tvirtesnius visuomeninius santykius, o kuo tvirtesni santykiai visuomenėje tarp įvairių grupių, tuo lengviau užkirsti kelią nepageidautiniams reiškiniams arba anomijai⁵ (ŽIV, psichoaktyvių medžiagų vartojimui ir t. t.).

Socialinei integracijai būdingas ir subjektyvusis aspektas – įvairių grupių narių nuostatos, vertinimai ar įsitikinimai socialinės erdvės (taip pat hierarchinės), kurioje jie veikia, atžvilgiu. Tai galima paaiškinti Bourdieu *lauko* sąvoka (Bourdieu 1993: 72). Bourdieu galios lauką (visuomenė yra sudaryta iš galios laukų) apibūdina kaip žaidynių ir kovos vietą, kur socialiniai agentai ir institucijos disponuoja tam tikru kiekiu specifinio kapitalo (pvz., kultūrinio kapitalo, ekonominio kapitalo ir t. t.). Kapitalo dėka individas gali užimti vyraujančią poziciją atitinkamame lauke: pvz., laisvės atėmimo vietoje esančių asmenų galios lauku galima įvardyti įkalinimo įstaigą, kurioje asmuo, pasinaudojęs savo kapitalu (įtaka ir / ar autoritetu nusikalstamame pasaulyje, fizine jėga, buvimo laisvės atėmimo vietose patirtimi ir pan.), užima vyraujančią poziciją. Atėjus tam tikram laikui asmuo gali pereiti iš vieno galios lauko į kitą (pvz., laisvės atėmimo vietoje esantis asmuo išeina į laisvę). Kad perėjimas būtų sėkmingas, asmuo turi įveikti tam tikrus institucionalizuotus barjerus. Jei asmeniui nepavyksta įveikti minėtų barjerų, jis tarsi „pakimba“ tarp dviejų laukų (pvz., asmuo, išėjęs iš laisvės atėmimo vietos, nori integruotis į darbo rinką, tačiau „kalinio“ etiketė tai trukdo padaryti). Nepritapęs asmuo gali vėl grįžti prie jam labiausiai parankių priemonių (nusikaltimai, psichoaktyvių medžiagų vartojimas ir pan.). Tam kelią gali užkirsti pagalba iš kitų galios laukų.

Socialinė integracija pagal Giddensą (1973) – tai asmenų aktyvus tarpusavio ryšys. Šia prasme integracija gali būti suvokiama kaip reguliuojami saitai, tarpusavio sąveika ar pasikeitimai, kurie egzistuoja tarp žaidėjų ar kolektyvų. Integracijos sąvoką pasirinkdamas išeities tašku, Giddensas apibrėžia ją kaip tarpusavio sąveiką tarp žaidėjų, kurie atranda save tiesiogiai

⁴ Labai sunku pateikti vienprasmį socialinės atskirties apibūdinimą. Šiame straipsnyje remiamasi A. Poviliūno socialinės atskirties apibrėžimu: socialinė atskirtis pačiais plačiausiais bruožais yra suprantama kaip kuo įvairiausių visuomenės grupių atskyrimas nuo galimybės dalyvauti pagrindiniuose visuomenės plėtros procesuose (Poviliūnas 2001: 55).

⁵ Anomija – tai per mažas visuotiniai pripažintų normų paplitimas, teisės normų stoka. Tai tokia socialinė situacija, kai visuomenės normų įtaka individui yra labai menka arba jos visai nėra.

niuose santykiuose. Tuo tarpu sistemos integraciją jis apibrėžia kaip tarpusavio sąveiką tarp kolektyvų, t. y. sąveiką, kuri yra už laiko ir erdvės ribų. Remiantis tokia autoriaus pozicija, socialinė integracija yra būtina sistemos integracijos sąlyga (be socialinės integracijos negalima sistemos integracija). Šią nuomonę palaiko ir E. Goffmanas (2000), teigdamas, kad daugelyje visuomenių, stratifikuotų į socialinius sluoksnius, idealizuojamas aukštesnis socialinis lygmuo, o priklausantieji žemesniam socialiniam sluoksniui siekia pereiti į aukštesnįjį. Individas trokšta ne tik įgyti prestižiškesnę padėtį, jis veržiasi pakliūti arčiau visuomenės pripažintų vertybių sakralinio centro. Svarbiausias prasmės žymeklis, siejamas su socialine klase, yra materialinių gėbūvių išreiškiantys statuso simboliai (Goffman 2000: 49).

Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinė integracija (kuri turi būti vykdoma nuo pat bausmės paskyrimo) yra glaudžiai susijusi su ekonomine, socialine, sveikatos, kultūros ir kt. gyvenimo sferomis. Iš laisvės atėmimo vietų grįžę asmenys dažniausiai būna žemesnio išsilavinimo, ir tai yra viena iš priežasčių, trukdančių sėkmingai integruotis į darbo rinką. Darbą galima traktuoti kaip vieną (ir bene pačią svarbiausią) socialinės integracijos priemonę. Susirasti darbo negalintys asmenys patenka į socialinę atskirtį ir „iškrenta“ iš visuomenės ekonominio, kultūrinio, socialinio gyvenimo. Žvelgdami plačiau, matome, kad darbas yra ne tik pajamų šaltinis, bet ir tam tikra priemonė, kuri užtikrina kokybišką socialinę komunikaciją su kitais visuomenės nariais. Reikėtų nepamiršti ir šių asmenų socialinių įgūdžių lavinimo (pvz., savikontrolės, bendravimo ir kt.). Esant pakankamai socialinei komunikacijai asmuo turi galimybę įsitraukti į tam tikrus socialinius santykius, kurių dėka gali būti tęsiamas ir / ar palaikomas integracijos procesas. Sėkminga integracija galima tik tada, kai bus rastas balansas tarp besiintegruojančiųjų ir visuomenės, užimančios gana aktyvią poziciją šiame procese. Siekiant visuomenės ir iš laisvės atėmimo vietų grįžusio individo balanso, ne paskutinėje vietoje turi būti individo savikontrolė ir pastangos elgtis pagal visuomenėje priimtas normas.

IŠ LAISVĖS ATĖMIMO VIETŲ GRĮŽUSIŲ ASMENŲ SOCIALINĖ INTEGRACIJA: ALYTAUS IR KLAIPĖDOS SAVIVALDYBĖSE VEIKIANČIŲ INSTITUCIJŲ IR ORGANIZACIJŲ PRAKTIKA

Plačiąja prasme socialinės integracijos sąvoka vartojama nagrinėjant darbo rinką, socialinę, sveikatos apsaugą ir kitas sritis. Remiantis socialinės integracijos samprata tyrime⁶ buvo išskirtos šios aktualios iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos sritys: 1) *darbinė veikla* (integracija į darbo rinką, diskriminacijos apraiškos iš darbdavių pusės ir kt.); 2) *socialinė parama* (minimalių pragyvenimo lėšų (ne)turėjimas, socialinių įgūdžių (ne) turėjimas ir kt.); 3) *gyvenamoji vieta* (gyvenamosios vietos (ne)turėjimas, pagalbos (ne)suteikimas ieškant gyvenamosios vietos ir pan.); 4) *sveikatos apsauga* (galimybė gauti sveikatos paslaugas (ne)turint sveikatos draudimą, gautų sveikatos paslaugų laisvės atėmimo vietose (ne)tęstinumas laisvėje ir kt.).

⁶ Šiame straipsnyje remiamasi nevyriausybinų organizacijų ir ekspertų koalicijos „Galiu gyventi“ projekto „Pirminės ir antrinės ŽIV prevencijos tarp išėjusių iš laisvės atėmimo vietų stiprinimas vietos lygmenyje“ duomenimis. Koalicijos vykdomas projektas yra Jungtinių Tautų projekto „ŽIV / AIDS prevencija tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų ir laisvės atėmimo vietose Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje“ dalis. Pagrindinė informacijos rinkimo forma – interviu (pusiau struktūruotas) su įstaigų, teikiančių paslaugas išėjusiems iš laisvės atėmimo vietų, specialistais ir diskusijos su dviem sutelktomis tikslinėmis grupėmis (anglų k. – *Focus group*) asmenų, grįžusių iš laisvės atėmimo vietų (po vieną sutelktą tikslinę grupę kiekvienoje savivaldybėje). Tyrimas atliktas 2008 m. gruodžio–vasario mėnesiais.

GRĮŽUSIŲ IŠ LAISVĖS ATĖMIMO VIETŲ SOCIALINĖ INTEGRACIJA DARBINĖS VEIKLOS DĖKA

Nagrinėjant asmenų, grįžusių iš įkalinimo įstaigų, įtraukimą į darbinę veiklą, itin svarbi valstybinių, savivaldos institucijų proaktyvi veikla, kai įstatymuose nustatytais būdais ir priemonėmis suteikiama pagalba minėtiems asmenims, kad šie gautų pasirinktą darbą, įgytų kvalifikaciją, užsidirbtų gyvenimui, išlaikytų šeimą ir kt.

Lietuvos Respublikos Užimtumo rėmimo įstatyme⁷ (toliau – URI) numatyta, jog iš laisvės atėmimo vietų grįžę asmenys, kurių laisvės atėmimo laikotarpis buvo ilgesnis kaip 6 mėnesiai, yra papildomai remiami darbo rinkoje (URI, 1 d. 9 p.). Paminėtina, jog yra sudarytos teisinės prielaidos asmenims užsitikrinti profesinį mokymą laisvės atėmimo vietoje. Profesinio mokymo įstatymas⁸ (toliau – PMĮ) numato, jog asmenims, kuriems atimta ar apribota laisvė, Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos nustatyta tvarka sudaromos sąlygos mokytis specialiose auklėjimo ar baudmės atlikimo vietose. Šių grupių asmenų profesinis mokymas derinamas su socialinės integracijos priemonėmis (PMĮ, 17 str. 1–2 d.)

Svarbu paminėti, kad Lietuvoje galioja Socialinių įmonių įstatymas (toliau – SĮĮ)⁹. Socialinių įmonių tikslas – įdarbinti tikslinėms grupėms priklausančius asmenis, praradusius profesinį ir bendrąjį darbingumą, ekonomiškai neaktyvius, negalinčius lygiomis sąlygomis konkuruoti darbo rinkoje, skatinti šių asmenų grįžimą į darbo rinką, jų socialinę integraciją bei mažinti socialinę atskirtį (SĮĮ, 2 str.).

Tyrimas rodo, kad labai svarbi socialinės bei psichologinės asmens adaptacijos prielaida yra jo profesinė adaptacija. Asmenis, paleistus iš laisvės atėmimo vietų, labiausiai slegia tai, kad jiems sunku įsidarbinti, dažniausiai jie neturi nei būsto, nei pragyvenimo lėšų. Žmonėms, neturintiems nuolatinės gyvenamosios vietos, gerų profesinių įgūdžių, dažniausiai neįmanoma konkuruoti lygiomis sąlygomis. Esant nelygybei švietimo, darbo ir vartojimo sferose, vyksta žmonių diferenciacija į „stipriuosius“ ir „silpnuosius“. Suprantama, kad šiomis aplinkybėmis asmenys, grįžę iš laisvės atėmimo vietų, yra „silpnieji“. Jie patiria ekonominę atskirtį ir darbiniais profesiniais, ir vartojimo atžvilgiais. Iš laisvės atėmimo vietos grįžusių asmenų įdarbinimas yra pati svarbiausia problema. Šie asmenys dažnai yra dvigubai ar daugiau stigmatizuoti (buvę laisvės atėmimo vietose, priklausomi nuo psichoaktyvių medžiagų, ŽIV infekuoti, bedarbiai ir t. t.), todėl darbo paieška yra itin sudėtinga. Situacija gana dviprasmiška. Viena vertus, šios tikslinės grupės asmenys patiria diskriminaciją, jie stigmatizuojami dėl minėtų priežasčių. Kita vertus, nesuteikus jiems darbo ar kitos reikalingos paramos, jie dažnai vėl susitapatina su savo stigma (daro įvairius nusikaltimus) ir sukasi rate, iš kurio negali išeiti.

IŠ LAISVĖS ATĖMIMO VIETŲ GRĮŽUSIŲ ASMENŲ SOCIALINĖ INTEGRACIJA SUTEIKIANT SOCIALINĘ PARAMĄ (FINANSINĘ IR NEPINIGINĘ)

Lietuvos Respublikos Bausmių vykdymo kodeksas numato (BVK, 182 str.), kokia pagalba suteikiama iš pataisos įstaigų ir areštinių paleidžiamiesiems asmenims¹⁰.

⁷ Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 73–2762.

⁸ Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymo pakeitimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 43–1627.

⁹ Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 96–3519.

¹⁰ Iš pataisos įstaigų arba areštinių paleidžiamų asmenų kelionės į jų gyvenamąją vietą išlaidas apmoka baudmę vykdžiusi institucija, asmenys aprūpinami maisto produktais arba pinigais kelionei pagal nustatytas normas; tie asmenys, kurie neturi pagal sezoną reikiamų drabužių, avalynės ir lėšų jiems įsigyti, drabužiais ir avalyne pagal sezoną aprūpinami nemokamai; minėtiems asmenims gali būti skiriama vienkartinė negrąžinama iki vieno MGL dydžio pašalpa.

2003 m. patvirtinta „Socialinės paramos nuteistiesiems fondo¹¹ sudarymo ir jo lėšų naudojimo tvarka“¹², kurioje nurodoma, kad vienkartinė iki vieno minimalaus gyvenimo lygio (MGL – 130 Lt) dydžio pašalpa išmokama paleidžiamiesiems iš pataisos įstaigų nuteistiesiems, neturintiems pakankamai (vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio ir daugiau) pinigų asmeninėje sąskaitoje.

Svarbu paminėti, jog Lietuvoje yra priimtas atskiras vyriausybės nutarimas „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“¹³. Paminėtina ir tai, kad siekdamas užtikrinti socialinę integraciją asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų ar socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, savivaldybės savo sprendimais gali steigti socialinės adaptacijos tarnybas. Tyrimas atskleidė, kad Lietuvos laisvės atėmimo vietose nėra bendros praktikos, kuri užtikrintų asmenų informavimą, jų parengimą pirminiam kontaktui su socialinių, sveikatos priežiūros paslaugų teikėjais. Pavienėse įstaigose, pvz., Alytaus, Vilniaus pataisos namuose, padėtis geresnė, šios įstaigos respondentų įvardijamos kaip „parodomosios“. Dažnai laisvės atėmimo vietose nesuteikiama pakankamai informacijos, išskyrus atmintines apie galimas pagalbos tarnybas. Formaliai kiek geresnė lygtinai paleidžiamų asmenų padėtis. Jiems organizuojami kursai, kurie prasideda likus dviem mėnesiams iki išėjimo į laisvę. Kursų metu suteikiama informacija apie galimus pagalbos šaltinius, tačiau dažniausiai apsiribojama vietos lygmeniu (pvz., jei nuteistasis yra Kaune, informacija pateikiama apie Kauno miestą, tačiau mažai kalbama, kur ir kokią pagalbą galima gauti konkrečioje savivaldybėje, į kurią ketina grįžti asmuo). Paminėtina ir tai, kad dažniausiai skaitomos paskaitos, praktiniai klausimai (pvz., pratybos pildant oficialius prašymus, kitus dokumentus, sudarant savo gyvenimo aprašymą ir kt.) iš esmės nepaliečiami.

Šiuo metu egzistuoja du skirtingi parengimo būdai išeinantiesiems iš laisvės atėmimo vietų: vieni (asmenys, kurie iki galo atliko laisvės atėmimo bausmę) geriausiu atveju gauna tik atmintines su galimos pagalbos adresais, kiti (lygtinai paleidžiami asmenys) išėjimui pradeda rengti prieš du mėnesius (lanko paskaitas).

Tyrimas atskleidė, kad paslaugų spektras iš laisvės atėmimo vietų grįžusiems asmenims yra pakankamai platus (tačiau ne visada prieinamas): nuo sveikatos priežiūros, psichologinių konsultacijų iki socialinių paslaugų teikimo, tačiau nei viena įstaiga neteikia visų arba bent didesnės dalies paslaugų vienoje vietoje, t. y. paslaugos yra išbarstytos po įvairias institucijas. Iš laisvės atėmimo vietos grįžę asmenys turi kreiptis net į keletą įstaigų, norėdami gauti pagalbą sprendžiant pagrindines problemas. Nereikėtų pamiršti, kad šios tikslinės grupės asmenys dažnai neturi pakankamai įgūdžių ir motyvacijos, kad susirinktų visą informaciją apie galimus pagalbos šaltinius ar kreiptųsi pagalbos. Šiuo metu didžiausia atsakomybė rūpinantis iš įkalinimo vietų paleistų asmenų socialine integracija tenka savivaldybėms. Besikreipiantis

¹¹ Pastaba: socialinės paramos nuteistiesiems fondas sudaromas kiekvienoje pataisos įstaigoje ir areštinėje.

¹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 14 d. nutarimas. Nr. 475 „Dėl Socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir jo lėšų naudojimo tvarkos patvirtinimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo Nr. 1440 Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo pakeitimo“ (*Valstybės žinios*, 2003 04 18, Nr. 37–1617).

¹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimas Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ (*Valstybės žinios*, 1996 12 11, Nr. 119–2796).

į savivaldybę asmuo gali gauti tam tikrą pagalbą ir informaciją (dažniausiai apsiribojama informacija apie kitas įstaigas ir vienkartinę pinigine išmoka), tačiau tarpininkavimas ir pagalba koordinavimas nėra užtikrinamas.

IŠ LAISVĖS ATĖMIMO VIETŲ GRĮŽUSIŲ ASMENŲ SOCIALINĖ INTEGRACIJA UŽTIKRINANT GYVENAMĄJĄ VIETĄ

Reikia pažymėti, kad dalis asmenų, kurie yra paleidžiami iš laisvės atėmimo vietų, neturi nuolatinės gyvenamosios vietos, yra nutraukę santuokas, ryšius su artimaisiais, jų profesiniai įgūdžiai prarasti, o nedarbo lygis Lietuvoje kasdien auga. Tad socialinės paslaugos, susijusios su asmenų apnakvindinimu, laikino būsto suteikimu ir pan., yra itin aktualios¹⁴.

Socialinio būsto nuoma Lietuvoje yra viena iš kelių galimybių socialiai remtiniams asmenims laikinai užsitikrinti gyvenamąją vietą. Iš laisvės atėmimo vietų grįžęs asmenys apsigyvena savo šeimose (jei jas turi) ar pas artimuosius, kiti susiranda tik laikinas gyvenamąsias vietas, dažniausiai pas tokio paties likimo pažįstamus ar nakvynės namuose. Nakvynės namai – tik laikinas šios problemos sprendimas. Pagrindinės priežastys, dėl kurių nesikrepiama į nakvynės namus: nakvynės namai yra skirti tik nakvynei, dieną jų gyventojai turi būti kitur (šios taisyklės negalioja invalidams, pensininkams, motinoms su mažamečiais vaikais); čia lankosi asmenys, kurie dažniausiai neturi reikiamų higienos įgūdžių; juose nėra saugu (dėl vagysčių, smurto ir kt.).

Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų gyvenamosios vietos problemos sprendimas šiuo metu apsiriboją nukreipimu į nakvynės namus, kurie tik laikinai išsprendžia problemą, tačiau ir to laikino sprendimo minėti asmenys dažniausiai atsisako. Todėl galima teigti, kad gyvenamosios vietos neturėjimas yra ir tam tikrų paties žmogaus asmeninių psichologinių savybių ir elgsenos padariny.

IŠ LAISVĖS ATĖMIMO VIETŲ GRĮŽUSIŲ SOCIALINĖ INTEGRACIJA IR SVEIKATOS APSAUGA

Laisvės atėmimo vietose asmenims gali iškilti įvairių specifinių poreikių, pvz., specialus ŽIV sergančiųjų, turinčių fizinę negalią gydymas ir pan. Tyrimas atskleidė, kad į specifinius poreikius atsižvelgiama esant rimtiems sveikatos sutrikimams (ŽIV, tuberkuliozė ir pan.), tačiau paslaugų tęstinumas išėjęs į laisvę neužtikrinamas.

Išėjęs į laisvę asmuo dažnai neturi reikiamos informacijos apie tai, kur gali būti tęsiama įkalinimo vietoje gauta pagalba. Vienas iš probleminių klausimų, kuris itin aktualus užtikrinant nepertraukiamą laisvės atėmimo vietoje buvusio asmens gydymą, tai pasikeitimas („perėmimas“) informacija apie pacientą tarp laisvės atėmimo įstaigų bei organizacijų, institucijų, teikiančių sveikatos priežiūros paslaugas. Tenka konstatuoti, kad problema užkoduota pačioje sistemoje, nes asmuo patenka tarp dviejų sveikatos priežiūros sistemų (kalėjimų sveikatos priežiūros sistema yra atskirta nuo bendrosios sveikatos priežiūros sistemos), kurios turi dau-

¹⁴ Čia paminėtinas Vyriausybės nutarimas „Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems kitiems asmenims ir jų įdarbinimo“, kuriame buvo pavesta savivaldybėms:

- teritorinių darbo biržų teikimu nustatyti darbdaviams asmenų, grįžusių iš įkalinimo vietų, įdarbinimo arba darbo vietų steigimo kvotas;
- jei teritorijose nenumatoma steigti nakvynės namų, kartu su įmonėmis, įstaigomis bei organizacijomis sudaryti sąlygas apgyvendinti asmenis, grįžusius iš įkalinimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, skirstymo punktų ir neturinčius nuolatinės gyvenamosios vietos (sudaryti specialų bendrabučių rezervą);
- prireikus išplėsti socialinės globos skyrius ir turėti juose socialinės psichologijos darbuotojus darbui su žmonėmis, kuriems būtina padėti socialiai reabilituotis visuomenėje; socialinės globos skyriai turi glaudžiai bendradarbiauti su policijos komisariatais.

giau autonominių elementų nei sąsajų. Taigi šiuo aspektu būtinos neatidėliotinos teisės aktų pataisos ir papildymai, nurodantys aiškias informacijos perdavimo sąlygas ir tvarką (mechanizmą), kuri užtikrintų asmens, išėjusio iš laisvės atėmimo vietos, sveikatos priežiūros ir atitinkamų paslaugų tęstinumą.

Akivaizdu, kad šiems asmenims reikalinga specializuota pagalba, kurią galėtų teikti specialios socialinės adaptacijos institucijos, tačiau šiandien tokių įstaigų nėra. Tyrime dalyvavusios institucijos nurodo, kad jos dirba su įvairiomis socialinės rizikos grupėmis, neišskirdamos šios tikslinės grupės. Kai kurios įstaigos pagalbą iš laisvės atėmimo vietų grįžusiems asmenims teikia tik tuo atveju, jei jie atitinka tikslinę grupę (pvz., prekybos žmonėmis aukos, švirkščiamų narkotikų vartotojai ir t. t.). Kita išryškėjusi problema – asmens dokumentų, sveikatos draudimo, finansinių lėšų ir kt. neturėjimas – taip pat apsunkina sveikatos paslaugų prieinamumą.

TARPINSTITUCINIO BENDRADARBIAVIMO SPRAGOS MAŽINANT SOCIALINĘ INTEGRACIJĄ IR SOCIALINĘ ATSKIRTĮ

Per pastaruosius kelerius metus stebimos pozityvios tendencijos plėtojant socialinių paslaugų politiką savivaldos lygiu. Galioja keliolika teisės aktų, įpareigojančių savivaldybes analizuoti, stebėti padėtį, nustatyti socialinių paslaugų gavėjų grupes (įskaitant asmenis, kurie atliko laisvės atėmimo bausmę ar yra miesto, rajono pataisos inspekcijos įskaitose¹⁵), jų apimtis, sistemškai ir kompleksiskai vertinti socialinės paramos poreikius, suplanuoti realias jos plėtros apimtis bei etapus, numatyti galimas paslaugas. Didžiausia atsakomybė už bendradarbiavimo užtikrinimą turėtų tekti savivaldybėms. Tačiau, kaip rodo tyrimas, savivaldybės neturi išsamios informacijos apie šios tikslinės grupės poreikius ir galimybės užtikrinti paslaugų koordinavimą bei tarpininkavimą tarp paslaugas teikiančių institucijų. Bendradarbiavimas skirtingose darbinėse srityse daugeliu atvejų vyksta nenuosekliai ir priklauso nuo bendradarbiaujančiųjų rodomos iniciatyvos, o ne nuo tam tikros tvarkos ar strategijos. Pasigendama ir atsakingo už bendradarbiavimą asmens ar įstaigos. Svarbu išsiaiškinti, kokios priemonės padėtų teikti kokybiškesnes, veiksmingesnes paslaugas iš laisvės atėmimo vietų grįžusiems asmenims ir užtikrintų tarpinstitucinį bendradarbiavimą. Vienas iš sėkmingo bendradarbiavimo metodų gali būti tarpininkavimas tarp asmens, grįžusio iš laisvės atėmimo vietos, ir pagalbą teikiančių įstaigų. Tarpininkavimas padėtų užtikrinti paslaugų prieinamumą ir leistų efektyviau koordinuoti visą paslaugų spektrą. Tyrimas rodo, kad abiejų savivaldybių (Alytaus, Klaipėdos) respondentai pasigenda naujo organizacinio požiūrio į tikslinės grupės problemos sprendimą, t. y. didesnės socialinės partnerystės sprendžiant iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės įtraukties problemas. Tikimasi glaudesnio paslaugos gavėjų (iš laisvės atėmimo vietų grįžusiųjų) ir paslaugos teikėjų (darbo biržos, savivaldybių, nevyriausybinų organizacijų ir kt.), taip pat vyriausybinių ir viešojo sektoriaus bendradarbiavimo.

PAGRINDINĖS IŠVADOS IR APIBENDRINIMAI

Gyvenamosios vietos, užimtumo ir socialinis sektoriai yra probleminės iš laisvės atėmimo vietų grįžusiųjų socialinės integracijos sritys. Nors yra teisinės prielaidos teikti pagrindines socialines bei sveikatos priežiūros paslaugas ir taip vykdyti socialinės integracijos procesą, tačiau itin stinga savivaldos iniciatyvos, kai būtina realizuoti vienareikšmes įstatymines bei

¹⁵ Duomenis apie atskirose laisvės atėmimo įstaigose, taip pat pavienėse pataisos inspekcijose įkalintus asmenis galima gauti Kalėjimo departamento svetainėje. Prieiga per internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt>.

poįstatymines nuostatas. Iš esmės imamasi tik tų priemonių, kurios yra tiesiogiai nurodytos įstatymų, o paliktų spręsti pačioms savivaldybėms, taip pat rekomendacinio pobūdžio nuostatų, realizuojama labai nedaug.

Labai svarbu, kad socialinė integracija būtų vykdoma nuo baismės paskyrimo momento ir tęsiama išėjus iš laisvės atėmimo vietos. Laisvės atėmimo vietoje naudotos įvairios socialinės integracijos priemonės (socialinės pagalbos organizavimas, sveikatos paslaugų teikimas) turi būti tęstinės. Kalinčiųjų socialinei integracijai dėmesio skiriama minimaliai. Palankesnė padėtis tų asmenų, kuriems taikomas lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo vietų, nes jiems privaloma lankyti bent informacinio pobūdžio seminarus, priešingu atveju teismas nepriims sprendimo dėl jų lygtinio paleidimo. Tačiau suteikiama informacija yra epizodinė, dažnai nurodomi tik adresai neįvardijant, kokios konkrečios paslaugos gali būti suteiktos ir kokiomis sąlygomis. Mažiausiai aptariami sveikatos ir teisiniai klausimai.

Tarpinstitucinio bendradarbiavimo srityje didžiausia atsakomybė tenka savivaldybių socialinės paramos skyriams. Tačiau savivaldybės neturi išsamios informacijos apie šios tikslinės grupės poreikius ir negali užtikrinti paslaugų koordinavimo bei tarpininkavimo tarp paslaugas teikiančių institucijų.

Iš laisvės atėmimo vietų grįžę asmenys nuolat stigmatizuojami dėl fakto, jog jie kalėjo, dažnai yra priklausomi nuo psichoaktyviųjų medžiagų, kai kurie yra infekuoti ŽIV ir pan., todėl darbo paieška, bendras integravimasis į visuomenę yra itin sudėtingas. Visa tai formuoja nusikaltusio asmens recidyviškumą.

Gauta 2010 09 20
Priimta 2010 10 15

Literatūra

1. Aebi, M. F.; Delgrande, N. 2007. *Council of Europe Annual Penal Statistics Space I*. Switzerland: University of Lausanne.
2. Bourdieu, P.; Wacquant, L. J. D. 2003. *Įvadas į refleksiviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
3. Bourdieu, P. 1993. *Sociology in Question*. London: Sage.
4. Cohen, S.; Gottlieb, B. H.; Underwood, L. G. 2000. "Social relationships and health", in *Social Support Measurement and Intervention: A Guide for Health and Social Scientists*, ed. S. Cohen, L. G. Underwood, B. Gottlieb. New York: Oxford University Press.
5. Durkheim, E. 1968. *Division of Labor in Society*. New York: The Free Press.
6. Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Kaunas. Poligrafija ir informatika.
7. Giddens, A. 1973. *The Class Structure of the Advanced Societies*. London: Hutchinsonson.
8. Giddens, A. 1987. *Social Theory and Modern Sociology*. Oxford: Polity Press.
9. Giddens, A. 1971. *Capitalism and Modern Social Theory: an Analysis of the Writing of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Goffman, E. 2000. *Savęs pateikimas kasdieniame gyvenime*. Vilnius: Vaga.
11. Lockwood, D. 1964. "Social integration and systems integration", in *Explorations in Social Change*, ed. G. K. Zallschan and W. Hirsch. Boston: Houghton Mifflin.
12. Stewart, F. 2000. *Horizontal Inequalities: a Neglected Dimension of Development*. WIDER Annual Lecture 5. UNU WIDER.
13. *Social Integration: Approaches and Issues*. 1994. United Nations Research Institute for Social Development. UNRISD, Briefing Paper No. 1. World Summit for Social Development.
14. Poviliūnas, A. 2001. „Pilietinė visuomenė“, in *Žmogaus socialinė raida*. Vilnius: Homo Liber, 43–61.
15. Schienstock, G.; Bechmann, G.; Frederichs, G. 1999. "Information Society, Work and the Generation of New Forms of Social Exclusion (SOWING). The Theoretical Approach", in *TA-Datenbank-Nachrichten 1, 8. Jahrgang – März*.
16. Yang, B.; Leste, R. D. 1994. "Crime and Unemployment", *Journal of Socio-Economics* 23(1–2): 215–222.

AUŠRA MALINAUSKAITĖ, ROKAS USCILA

The problem of social integration of persons that return from custodial institutions

Summary

Convicted persons and persons who returned from custodial institutions are subsumed to one of the most vulnerable groups, called also the social exclusion group, in the national action plan for combatting poverty and social exclusion (2004–2006) of the Republic of Lithuania. In this article, relation between social integration and social exclusion is analyzed in the following aspects: 1. It is pursued to define social integration and social exclusion processes from the theoretical view. 2. Social integration problems and the ongoing processes of persons who returned from custodial institutions are adverted.

The problematic questions raised in the article are: what social integration problems are faced by persons who return from custodial institutions? What institutions or organizations have any potential relation to persons who return from custodial institutions?

The findings and generalization of the research “Analysis of institutions that provide social and health services for ex-prisoners in Alytus and Klaipeda municipalities” were used for scientific literature and information analysis and for illustrating the practical situation in Lithuania.

Key words: social exclusion, social integration, persons that returned from custodial institutions